

“Українську науку знищують шляхом знуцання?”

Українська наука переживає складні часи. За оцінками багатьох експертів і вчених нині вона — на межі виживання. Чому так сталося, які причини, що призвело до такого стану? Як у таких умовах виживає регіональна наука? Наш співрозмовник — директор Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України”, доктор економічних наук, професор Василь Степанович Кравців

“Українська наука довела свою спроможність продукувати результати в дуже стислі терміни”

— Українська наука і її центральне ядро — Національна академія наук — має славу історію та вагомі здобутки, які визнані у світі. Це гордість і надбання держави, чим треба пишатись і підтримувати. На жаль, в останні роки все відбувається навпаки. Чому?

— Мені, людині, яка вже 35 років працює в науці, зокрема в системі Національної академії наук України, дуже болісно спостерігати за тим, що держава “витворяє” з науковою сферою. Соромно за тих державних діячів, які, прикриваючись складною економічною ситуацією, війною на Донбасі, нібито низькою віддачею від науки, роблять усе, щоб її знищити. Як це недалекоглядно! Згадаймо історію.

1918 рік в історії України видався вкрай складним як із політичної, так і фінансово-економічної точки зору: революційні події із реальною загрозою цілковитої військової окупації, падіння Центральної Ради й криза фінансового ринку, що розпочалася ще від часів царату, безгрошів'я і фінансова ізоляція з боку Петрограда.

Саме в 1918 році відбувається одночасне становлення таких економічних атрибутів державності як Держбанк, Держскарбниця і Державна митниця. І саме поряд із цими інституціями гетьман **Павло Скоропадський** приймає рішення про створення Української Академії наук, перші робочі загальні збори якої відбулись 27 листопада 1918 року. Таке рішення видавалось тоді вкрай несвоечасним з огляду на фінансову ситуацію в Україні, але стратегічно важливим для української держави і науки загалом: уже через

кілька років результати київських дослідів, про які доповів академік **Володимир Вернадський** у Парижі, викликали сенсацію.

А далі настали складні в ідеологічному та фізичному сенсі часи для Академії наук УРСР. У 1930—1940 роках відбулось практичне знищення україномовної науки та інститутів гуманітарного профілю, переведення академічних установ на обслуговування радянського ВПК. І навіть за таких умов українські вчені досягали високоякісних результатів.

І, напевне, не слід недооцінювати внесок наукової спільноти в збереження ідей української державності й становлення незалежності сучасної України. І далі працівники Національної академії наук України, незважаючи на доведення її до стану фізичного виживання, радше — “всупереч”, а не “завдяки”, доводили свою здатність забезпечити собі гідні позиції в світі за цілою низкою пріоритетних наукових напрямів. Ідеться, насамперед, про розробку новітніх розділів математики і теоретичної фізики; про дослідження наноструктур і розробку нанотехнологій; про радіофізику міліметрового та субміліметрового діапазонів; про імунобіотехнології, біосенсоріку та молекулярну діагностику; про біотехнології рослин та біофізику; про кріобіологію та кріомедицину; про нейронауку, зокрема нейрофізіологію; про інформатику, мікро- та оптоелектроніку; про численні астрокосмічні технології, а також про низку інших напрямів фізики, хімії, біології. Чимало створених у цих галузях технологій і ноу-хау вже сьогодні могли б потужно вийти на світові ринки. Однак, залишилась одна проблема: довести українським політикам і чиновникам значення здобутків вітчизняної науки і пояснити принципи, що від науки не можна чекати ефекту “завтра”, якщо вкладено гроші “сьогодні”

(а тим більше, якщо не вкладено). Адже формування дослідника і його нового результату — процес тривалій фінансово і працемісткий. То ж творення фундаментального знання — саме таке найбільше ціниться у світі — вимагає наявності наукових шкіл і традицій.

Поряд із цим, українська наука довела свою спроможність продукувати результати в дуже стислі терміни. Йдеться, зокрема, про низку розробок, які з'явилися впродовж кількох місяців для потреб сьогоденної війни. Але тут слід зауважити, що таке стало можливим виключно завдяки наявності кваліфікованих дослідників і наукових напрацювань у цій сфері, які проводились не один десяток років.

Видається дивним, що цього не розуміють керівники, багато з яких мають науковий ступінь доктора чи кандидата наук, і, більше того, які здобули їх в установах Національної академії наук.

Тож на 98-му році від дня заснування Національної академії наук України все частіше лунає думка про можливість поправити фінансовий стан бюджету держави за рахунок зменшення видатків саме на науку. І ніхто при цьому не говорить, що річні обсяги бюджетних видатків на всі установи Національної академії наук в сучасних умовах є меншими, ніж видатки на фінансування одного з провідних українських футбольних клубів.

— Нині стали популярними заклики, зокрема від Міністерства освіти і науки України, перевести науку в університети, як це зроблено на Заході. Як Ви оцінюєте таку ідею?

— Щоб перевести науку в університети “як на Заході”, треба спочатку створити університети “як на Заході”, не кажучи вже про те, що саме в цих країнах дуже багато науки — поза університетами. Сучасні українські університети мають надто багато системних проблем, зважаючи на які навіть істотне збільшення фінансування науки в них не забезпечить її розвиток.

Однією з них є перенавантаження викладачів: при цьому, часто теперішні 600 годин навантаження передбачають більше “горлових” годин, ніж старі 900. Додамо до цього практичну відсутність умов для роботи — тобто власних кабінетів, лабораторій та обладнання.

Проте головною проблемою науки в українських університетах є нерозуміння світового досвіду та принципів оцінки наукової роботи, а також — академічної культури наукової діяльності як з боку і самих університетів, так і Міністерства освіти і науки. В результаті наука в університетах перетворюється на відповідність формальним вимогам, рейтингам, а бездумне застосування науково-метричних показників є, радше, імітацією науки, а не наукою.

Ще одна теза про подальший розвиток науки є особливо популярною сьогодні. “Зараз, отримавши доступ до європейських фондів (ідеться про програму “Горизонт—2020”), я прошу, щоб Ви зібрали всі наукові установи, академії, ще раз усім пояснили — ось механізм, як залучати гроші, ось механізм, як мати доступ

до провідної європейської науки. І дати їм чіткі директиви, що треба робити для того, щоб кошти європейських фондів освоювалися, і для того, щоб Україна мала зиск з освоєння цих коштів”, — звернувся Прем'єр-міністр **А. Яценюк** до Міністра освіти і науки **С. Квіта** (ред. — інтерв'ю з В. Кравцівим відбулося на початку 2016 року). Думка цілком слушна, але тут слід подумати ось над чим. По-перше, програми Європейських фондів готові фінансувати тільки ті дослідження, які вже показують результати, а не “роздуми на тему”. По-друге, чи не найвагомим критерієм фінансування таких фондів є наявність підготовлених фахівців із відповідними знаннями і науковими здобутками. По-третє, будь-який грант на здійснення наукових досліджень від міжнародної структури вимагає фінансової співучасті з українського боку. Тобто, цей механізм не може розглядатись відірвано від державного фінансування науки, а може бути лише додатковим джерелом ресурсів.

У контексті цього слід розглядати і таку проблему: одне питання — це фінансування установ фізико-математичного та хіміко-біологічного профілів, цілком інше — гуманітарного. Як показує світовий досвід, саме гуманітарні дослідження переважною мірою фінансуються з бюджету, адже дуже часто їхній ефект має істотно більше значення для культурного розвитку держави, збереження її ідентичності, формування ціннісних орієнтирів нації. А такий ефект не так легко виміряти у фінансовому еквіваленті.

Однак сьогодні в Україні склався стереотип про “непрестижність”, “другорядність” гуманітарної сфери, що значною мірою зумовлено відсутністю в державі стратегічного бачення її розвитку.

Водночас, не можна не сказати, що **Національна академія наук України потребує системного реформування і модернізації. Однак критерієм ефективності таких реформ має стати можливість збереження і примноження наукового потенціалу Академії, а не ефект від економії державних коштів.**

Проте будемо сподіватись, що свій столітній ювілей Національна академія наук України відзначатиме в умовах позитивних змін. Інакше — матимемо ситуацію, коли наші розробки знову лежатимуть в основі світових брендів, щоправда, при цьому гордість за Україну матиме лише репутаційний характер (десь в інтерв'ю пройде інформація, що розробник є вихідцем з України). Однак, це не даватиме країні жодного економічного ефекту, про який говорять сьогодні політики й чиновники.

— Пане Василю, а чи не здається Вам, що для можновладців ласим шматочком у процесі знищення науки є майно Національної академії наук? Щоправда, дехто вважає, що вона неефективно використовує своє майно. Де тут правда?

— Справді, НАН України володіє значним майновим комплексом. Це будівлі, землі тощо. Я десь читав, що Академія наук — друга після Міноборони установа за кількістю майна. Звинувачення з боку високих державних очільників, парламентарів у тому, що Академія використовує своє майно неефективно,

а держава створила для цього сприятливі умови, я відкидаю як безглузді. Для підтвердження подам один красномовний приклад.

На балансі нашого Інституту є земельна ділянка площею 3,26 га, з яких 2 га є вільними від забудови і можуть бути передані інвестору в довгострокову оренду для будівництва житла. До нас ще три роки тому звернувся потужний інвестор із пропозицією віддати йому в оренду 0,8 га землі, на якій він збудує житловий будинок. Натомість він виділить для Інституту безкоштовно приблизно 25 квартир, які можна було б надати молодим науковцям установ Західного наукового центру. Вигідно? Вигідно!

Бюро Президії НАН України підтримало таку ідею. Але ... Згідно з постановою Кабінету Міністрів України, підписаною ще тодішнім Прем'єр-міністром *М. Азаровим*, і яка чинна чомусь дотепер, я, як керівник установи-балансоутримувача, маю право підписати договір з інвестором лише після того, коли отримаю позитивні висновки на всі документи від Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України, Фонду державного майна України. І тільки після отримання позитивних відповідей від цих відомств Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням може надати мені дозвіл на укладання договору з інвестором. Цей процес триває вже понад два роки, кінця-краю цьому не видно. Ось вам дерегуляція, спрощення дозвільних процедур і т. ін.

Так держава створює сприятливі умови для ефективного використання майна наукових установ. Такого порядку немає ніде в світі, — щоб центральний уряд розпоряджався кляпиком землі, яка належить міській громаді. До речі, нещодавно я поцікавився, як вирішуються такі питання в Польщі, та розповів згадану вже історію. Поляки, а це були мери міст і керівники воєводств, окрім здивування і співчуття, мені нічого не змогли сказати. У них такі справи вирішуються на місцевому рівні протягом трьох днів.

— А чи не здається Вам, що в поданій Вами процедурній схемі закладена корупційна складова?

— Без коментарів. Головне, що її дотепер чомусь ніхто не хоче змінювати.

“Для народного депутата наука — на жаль, не престижний напрям його роботи”

— Зрозуміло. Але є ще така складова майнового комплексу Академії, як будівлі. Ось Ваш Інститут має на балансі таку величезну будівлю, де, як користувачі, розміщені ще чотири академічні установи. Як її утримувати, ремонтувати в нинішніх умовах?

— Від цього, власне, й болить в мене голова. Адже будинок експлуатується вже понад 20 років. Треба оновити його фасад, зробити капітальний ремонт даху, який протікає, відремонтувати внутрішні водопровідні й каналізаційні мережі. На це потрібні значні кошти, яких ніхто не дає: ні держава, ні область. Сьогодні фактично єдиним джерелом фінансування витрат на ці роботи могли б стати кошти, отримані за

оренду вільних приміщень. І тут я наведу ще один приклад “державної підтримки” науки.

Свого часу, 2007—2008 рр., у період фінансової кризи у тодішнього Прем'єр-міністра України *Ю. Тимошенко* вистачило державної мудрості й поваги до науки, щоб знизити для наукових установ ставки орендної плати на 45%. В таких умовах це був дуже розумний і сміливий крок. Орендарі залишились, за рахунок орендних коштів вдавалось більш-менш утримувати будівлю в належному стані, сплачувати комунальні платежі. Вживали. А тепер? Жодних пільг, встановлені розміри орендних ставок зашкалюють. Більшість орендарів розірвали договори і переїхали в приватний сектор, де платять наполовину менше. Я їх розумію, але втримати тут не можу. А Інституту, як балансоутримувачу, прийде рахунок тільки за січень про оплату комунальних послуг десь на 330 тис. грн. Держава на це виділила “аж 10 тис. грн”. Решту де взяти? Приблизно половину цієї суми мають компенсувати інші установи-користувачі. Але вони теж не мають необхідних коштів. Словом, замкнуте коло.

— То як в таких умовах установи мають жити?

— Не як жити, а як вижити. Парадокс в тому, що формально держава нібито підтримує науку, обіцяє їй 1,7% ВВП, а в Державному бюджеті виділяє для неї копійки, при яких, за світовим досвідом, наука просто деградує. І при цьому державні діячі хочуть від науки швидкої віддачі. Це те саме, що бригаді будівельників дати 100 грн. і зобов'язати її за три місяці збудувати за ці кошти добротний будинок.

А тепер — конкретно. Інститут — єдина академічна установа економічного профілю в Західному регіоні України, має добру репутацію як в Україні, так і за її межами. Є вісім наукових підрозділів, працює 12 докторів і 45 кандидатів наук. Це фахівці високого рівня. Загалом, в Інституті працює 110 осіб, враховуючи допоміжний персонал. Так ось, у першому кварталі нам на місяць виділено аж 290 тис. грн. З них 170 тис. грн. я повинен сплатити, про що говорив уже, як частку Інституту за комунальні послуги. Залишається 120 тис. грн. Далі — рахуйте самі. Це, в середньому, тисяча гривень заробітної плати. Половина працівників Інституту — молоді, перспективні науковці, в них — сім'ї, частина з них доїжджає на роботу з передмість Львова. Як бути?

А тут є ще одне дуже важливе питання. На такому фоні та при такій зарплаті як можна вимагати від наукового працівника підготувати за результатами досліджень стільки-то наукових, доповідних записок, опублікувати стільки-то статей у фахових та міжнародних виданнях (а це вимоги посадових інструкцій)? До речі, щоб опублікувати статтю у таких виданнях, треба платити. То чого в таких умовах ще можна вимагати від науки?

— Може, в таких умовах належить залучати позабюджетні кошти. Скажімо, якщо йдеться про дослідження на господарній основі, міжнародні гранти...

— Щодо цього зазначу, що Інститут як наукова установа економічного профілю повинен тісно

Професор В. Кравців, академіки НАН України С. Пирожков і Е. Лібанова під час Міжнародної науково-практичної конференції “Територіальні соціально-демографічні особливості України”, організованої Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України спільно з Представництвом Програми розвитку ООН (17 листопада 2015 р., Київ)

співпрацювати з органами влади різних рівнів. І це ми робимо. Всі наші пропозиції, рекомендації, доповідні записки вони позитивно оцінюють і використовують у своїй роботі. Окремо хочу сказати, що в 2015 році, з призначенням нового голови, в нас налагодились добрі контакти з Львівською обласною державною адміністрацією. Ми розробили Стратегію розвитку Львівщини до 2020 року, яка після багаторазових слухань зараз подана на розгляд Львівській обласній раді. Інститут розробив нову модель формування територіальних громад області, яку взято за основу для практичної реалізації. Ми здійснюємо науковий супровід цього процесу.

Наші розробки використовують й інші області Західного регіону. Але... Як тільки ми подаємо конкретні пропозиції щодо тематики прикладних наукових досліджень актуальних проблем розвитку області, на графі “обсяг фінансування” вся підтримка й закінчується. Аргумент — в обласних бюджетах немає на це коштів. Про нижчі рівні регіональної влади навіть нема що казати.

А тепер про гранти. Отримувачами міжнародних грантів з української сторони можуть бути неурядові та громадські організації. Інститут — державна установа. Це — перше. Друге — міжнародний грант, зокрема в рамках Європейського Союзу, може отримати установа, яка представляє країну, члена цього співтовариства. Тут ми можемо виступити як співвиконавці.

У цьому напрямі ми активно працюємо з установами Польщі й Румунії. І третє — мабуть, головне. Вимога всіх міжнародних грантів — гарантії установи-співвиконавця у дольовій фінансовій участі в реалізації проекту. А це 10–20 %, що може становити десятки, а то і сотні тисяч гривень. Де ж їх узяти? Але і в цьому напрямі ми активно працюємо і шукаємо виходи.

— Після всього, що я почув від Вас, напрашується кардинальне, сказати б, запитання: чому в нас таке ставлення держави до науки?

— Уважно стежачи за діями держави щодо розвитку української науки, аналізуючи всі перипетії останніх років, пов’язані з жорсткою атакою на Національну академію наук, відчуваючи це все зсередини, як керівник наукової установи, можу стверджувати, що в керівництва держави і політиків, на жаль, відсутнє перспективне мислення і стратегічне бачення ролі науки в подальшому розвитку України.

Колись Президент Ізраїлю з трибуни ООН сказав, що держава, яка не поважає і не підтримує свою науку — приречена. Нині бачимо, на якому рівні інноваційно-технологічного розвитку перебуває Ізраїль, а на якому — ми.

Хто в нас формує державну наукову політику?

Верховна Рада, Уряд, Президент. Парламент після великих дискусій приймає компромісний варіант Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. За поданням Кабінету Міністрів, Верховна Рада приймає Закон України “Про державний бюджет України на 2016 рік”, яким ставить науку на коліна. Президент **П. Порошенко** зустрічається з провідними українськими вченими і заявляє, що для науки створені належні умови, і він сподівається, що незабаром у стінах вітчизняної науки з’являться Нобелівські лауреати.

Ось вам і промовиста політика “Уряд — Верховна Рада”, яку інакше, як знущання над наукою, не назвеш. Для Уряду вона другорядна, бо треба втримувати економіку країни на плаву, та ще й війна. Для народного депутата наука — на жаль, не престижний напрям його роботи. Нинішній пересічний виборець, доведений до межі виживання, підтримує депутата за “вибиті” кошти для ремонту доріг, шкіл, амбулаторій, соціальний захист населення, різні протестні акції. Це болючі проблеми нашого життя, на яких заробляють поточні політичні дивіденди депутати. А цих дивідендів на чіткому баченні майбутнього держави і ролі науки в творенні цього майбутнього перед виборцем, якого можна зрозуміти, не заробиш. На жаль, такі реалії.

— Пане Василю, то що ж таки відбувається з українською наукою: над нею знущаються чи її знищують?

— Відповім лаконічно: українську науку знищують шляхом знущання.

Але я — оптиміст. Сподіваюсь, що так довго тривати не буде. Наша наука переживала в своїй історії ще й не таке. Переживе, вистоїть і тепер. Вірю і в майбутнє Національної академії наук України.

— Що ж, нам усім залишається тільки вірити: все так не буде! Дякую за розмову. Аби лишень владні чиновники читали наукову періодику та прислухалися до думок і експертних оцінок українських науковців. Будемо сподіватися. ■

Розмови з керівниками наукових інститутів і університетів західного регіону України — Б. Новосядлим, Ю. Бобалом, В. Кравцівим провів Богдан Залізник, керівник прес-центру наукової журналістики Західного наукового центру НАН України і МОН України, м. Львів